

УДК 316.334.52

ДЕВІАНТОГЕННІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ТА ДОСВІД ДОСЛІДЖЕННЯ

О. Б. Демків

Львівський національний університет імені Івана Франка
oldemkiv@gmail.com

На підставі аналізу напрацювань представників чиказької школи соціології узагальнено теоретичні уявлення та емпіричний досвід дослідження девіантогенних аспектів організації міського простору на прикладі американського соціуму. Розглянуто можливості, перешкоди та евристичний потенціал запозичень цих напрацювань для дослідження міського простору Львова.

Ключові слова: чиказька школа соціології, девіантна поведінка, соціальний простір міста.

Формою виникнення, становлення і розвитку соціології головно була і є критична рефлексія з приводу поточної соціальної ситуації. Хрестоматійні дослідження, які межували з предметним полем антропології чи історії, такі як праця Е. Дюркгайма “Первісні форми релігійного життя” [1], стаття Р. Голда “Множинні мережі та мобілізація у часи паризької комуни 1871 року” [2] чи праця Е. П. Томпсона “Моральна економіка англійської бідноти у XVIII столітті” [3], у будь-якому разі були спрямовані на вирішення проблем, актуальних для часу створення цих праць. Утвердження соціології як прикладної системи знань стало постійним мотивом тривалої й інколи схоластичної “суперечки факультетів” [4] і є надзвичайно важливим, зважаючи на необхідність відмежування власне соціологічного знання від знання дедуктивно-спекулятивного, яке, втім, теж має право на існування в межах соціогуманітарного корпусу дисциплін.

Одна з актуальних проєкцій соціологічного пізнання соціальної реальності у сферу соціального управління стосується механізмів попередження девіантної поведінки (від лат. *de viatio* – відхилення з дороги, збочення з правильного шляху). Проаналізуємо один з напрямів, у якому розробляють зазначену проблематику з акцентуванням на специфіці соціальної організації міського соціуму. Саме міський соціум був центральним об’єктом досліджень чиказької школи соціології – надзвичайно багатогранної та плідної наукової школи, у межах якої, зокрема, започатковане застосування якісних методів у прикладних соціологічних дослідженнях (У. Томас, Ф. Знанецький), виконано концептуалізацію поняття “маргінальність” (Р. Парк) та опрацьовано методику соціального районування міського простору (Ф. Трешер).

Соціальний контекст формування цієї наукової школи був надзвичайно сприятливим саме для вибору урбаністичної проблематики досліджень. Ще 1860 р. Чикаго було містечком із населенням 10 тис. осіб. Пожежа 1871 р. знищила його, а вже 1910 р., головно завдяки напливу іммігрантів, населення Чикаго становило 2 млн осіб. Тривало розширення та підвищення якості соціальної інфраструктури і комунального господарства міста, яке, втім, не встигало за темпами зростання кількості мешканців. Виникали певні соціальні проблеми: високий рівень злочинності, безробіття, величезна кількість бездомних, погані житлові умови та умови праці. До цього додавалися проблеми, пов'язані з труднощами взаємодії між мешканцями, які сповідували різні релігії, належали до різних расових та етнічних груп і нерідко приносили з собою у “Новий світ” усю складну історію міжрасових, міжетнічних чи міжрелігійних конфліктів. Такі процеси відбувалися на тлі активного становлення капіталістичних відносин, зародкового стану системи соціального захисту, жорсткої конкуренції між підприємницькими структурами та формування системи цінностей, орієнтованої на індивідуальний успіх.

Таким був соціальний контекст формування чиказької школи соціології, найвизначнішими представниками якої стали Е. Берджес, Дж. Г. Мід, Р. Парк, Е. Сазерленд, Ф. Трешер, В. Томас та Ф. Знанецький. Центральна сфера зацікавлень представників чиказької школи соціології – урбаністичні дослідження, верифікація гіпотез щодо взаємозв'язку урбанізації і соціальних проблем, культурні контакти та конфлікти між етнічними спільнотами, відтворення інституційної структури етнічних спільнот і, зрештою, розроблення рекомендацій щодо вдосконалення системи адміністрування міста.

Зокрема, Р. Парк і Е. Берджес розробили теорію концентричних зон, вихідні положення якої полягають у тому, що місто є середовищем, подібним до тих, які можна знайти в природі, і в його межах важливими є ті ж самі сили, які впливають на екосистему. Коли місто формується і зростає, люди та їхня активність концентруються у певних місцях – це процес концентрації. Поступово ці місця стають перенаселеними. Відтак відбувається відтік людей із центру міста, тобто розсіювання (англ. *dispersion*). Конкуренція за землю й нечисленні ресурси призводить до поділу міського простору на “екологічні” ніші, “природні зони”, у яких концентруються люди з подібними соціальними характеристиками, оскільки є об'єктами тих самих “екологічних” впливів. З часом виникають п'ять концентричних кіл із територіями соціального занепаду і зруйнованої інфраструктури у центрі та благополучними територіями у передмістях.

Дослідження накладання фізичного та символічного просторів зрештою приводить до формування теоретичного підходу, відомого під назвою “екологічний підхід”. Екологічний підхід, який сформувався у межах чиказької школи соціології, зовсім не стосується звичного значення терміна “екологія”. Інтерпретація поняття “екологія” чиказькою школою передусім пов'язана з міським середовищем й артефактами (тобто речами, створеними людьми, або такими, яким люди надали

сенсу) та з теорією соціального районування міста. Дослідження “природних районів” за Е. Берджесом мало полягати, по-перше, у визначенні просторового образу району, його топографії, розміщення місцевої спільноти, фізичної організації не лише ландшафту, а й створених людиною структур (житла, робочих місць, місць відпочинку тощо), а, по-друге, у вивченні його “культурного життя”, тобто способу життя, звичаїв, стереотипів.

Одним із напрямів досліджень чиказької школи соціології було розроблення соціального районування Чикаго: створення мапи з позначенням територій, на яких більше, ніж в інших місцях, були поширені девіантні форми поведінки, такі як алкоголізм, злочинність, самогубства, психічні захворювання, бідність тощо. На підставі картографічного підходу Р. Парк та Е. Берджес дійшли, зокрема, таких висновків:

- показники підліткової злочинності підтверджують теорію концентричних кіл. Найвищі її показники простежено в центральних районах міста, а найнижчі – у передмісті;

- таким самим є розподіл інших соціальних проблем (пияцтво, самогубства, психічні розлади);

- просторовий розподіл щодо соціальних проблем демонструє стабільність упродовж часу, незважаючи на те, що безпосередній етнічний склад мешканців окремих районів міста змінювався¹.

Надалі представники чиказької школи, зокрема Е. Сазерленд, шукали відповіді на питання щодо місця расових та етнокультурних чинників у відтворенні девіантної поведінки. Е. Сазерленд наголошував на тому, що традиційні ціннісно-нормативні системи можуть мати девіантогенний вплив у специфічних контекстах. Автор запропонував об'єктивізувати дослідження цієї проблематики через застосування картографічного методу: якщо рівень девіантної поведінки членів расової чи етнічної спільноти залишається стало високим незалежно від місця проживання у межах концентричної системи міського простору, то є підстави стверджувати, що ціннісно-нормативні характеристики цієї спільноти – це девіантогенний чинник.

Отже, у межах чиказької школи соціології окреслено низку напрямів досліджень девіантної поведінки: з акцентуванням на девіантогенному характері соціокультурних особливостей конкретних расових та етнічних спільнот, на розбалансованості

¹ Ця закономірність відкрила нову сторінку в дискусії щодо важливості расових та етнокультурних чинників відтворення девіантної поведінки. У межах цієї дискусії є підстави виділити дві крайні позиції: перша з цих теоретичних інтерпретацій пояснює відтворення відхильної поведінки, оперуючи поняттями раса, етнічність та менталітет. Наприклад, один з представників біологічного позитивізму у дослідженні девіантної поведінки, італійський дослідник Ч. Ломброзо уважав, що схильність до злочину є наслідком патології, яка полягає у зворотному перебігу еволюційних процесів, а представники білої раси, яка на шляху еволюції посунулась найдалі, менше схильні до злочинної поведінки, ніж представники негроїдної раси, яка відстає на шляху еволюції. Такі радикальні й спекулятивні інтерпретації були продуктом соціально-політичного контексту і з часом затавровані як науково неспроможні та неполіткоректні.

ціннісно-нормативної та статусно-рольової структури соціумів, на особливостях фізичної та символічної організації міського простору. Щодо останнього з названих напрямів досліджень, то напрацювання представників чиказької школи соціології розширили предметне поле соціології, уможлививлюючи міждисциплінарну інтеграцію з криміналістикою, соціальною психологією та психологією, архітектурою та містобудуванням і навіть з менеджментом комунальних систем. Те, як ці напрями позиціюються у ширшому соціогуманітарному дискурсі з приводу чинників девіантної поведінки (табл. 1).

Ми детально розглянемо напрям чиказької школи соціології, який фокусує увагу на особливостях фізичної та символічної організації простору. Підсумком напрацювань цього напрямку є праця Р. Старка “Девіантні місця”, у якій креативно і критично використано попередні здобутки екологічного підходу і яку завдяки досконалій структурі та аргументації можна вважати зразком академічного письма [5]. Праця присвячена розгляду такої проблеми: 1934 р. один з представників чиказької школи соціології, Н. Гейнер (N. Nauner), досліджуючи найпроблемніше за рівнем злочинності передмістя Сіетла, зазначав, що близько половини дітей з цього району міста є італійцями за етнічним походженням. На думку автора, характерний для італійської спільноти Сіетла спосіб життя неодмінно передбачав “фієсти, розпивання вина, вирощування кіз та доглядання садів” [5, с. 893] і стимулював девіантну поведінку. Італійська спільнота Сіетла становила собою окремих соціум зі специфічними цінностями та нормами і моделями поведінки, несумісність яких з правилами “зовнішнього світу” і була причиною високого рівня злочинної поведінки членів спільноти.

Через більш ніж два десятки років, у 1957 р., інший американський дослідник Е. Бенфілд поставив подібний “діагноз” спільноті південно-італійського містечка Монтеграно: причиною низької соціально-економічної успішності спільноти автор назвав традиційну ціннісно-нормативну систему, практики та інститути. А вже 1985 р. американський дослідник Л. Харрісон у праці “Недорозвинутість як стан свідомості” писав: “У випадку Латинської Америки ми знаходимо культурні моделі (англ. *pattern*), що походять із традиційної іспанської культури, яка є антидемократичною, антисоціальною, налаштованою проти прогресу і підприємництва та проти [цінності] праці, принаймні, якщо йдеться про еліту” [6].

У кожній зі згаданих праць наявні спільні методологічні позиції: соціально-економічну ефективність та стабільність спільнот треба аналізувати через цінності, норми, практики та інститути, поширені у цих спільнотах. Такий спосіб аналізу є досить поширеним і набуває нового змісту у зв’язку з популяризацією теорії соціального капіталу. Водночас не бракує і спроб ревізії таких методологічних засад. Одна зі спроб – праця Р. Старка. Приводом для такої ревізії Р. Старк вважає те, що через півстоліття після написання праці Н. Гейнера, коли цілковито змінився етнічний склад мешканців досліджуваної частини міста, рівень злочинності у цій частині міста залишився найвищим порівняно з іншими районами Сіетла.

Таблиця 1

Інтерпретації девіантогенних чинників у соціогуманітарному дискурсі:

Центральні девіантогенні чинники	Девіанція виникає внаслідок	Представники і праці	Центральний фокус уваги та домінуючі девіантогенні чинники
	Є	Є	Є
Психологія	Унаслідок чинних психологічних факторів	З. Фрейд "Щодо сексуальності повзекстенного життя" (1901)	Вплив індивідуальних біологічних факторів
Біологія (генетика, фізіологія тощо)	Унаслідок генетичних факторів	У. Шрайб та П. Уотсон "Генетика поведінки та чинники генетики ХХ століття" (1967)	Генетичні фактори поведінки
Раса-етнічна	Вплив расово-етнічних факторів	А. Де Тобіно "Жеї про нерівність людських рас" (1853)	Вплив належності до расово-етнічної групи на поведінку
Морально-етнічна	Вплив морально-етнічних факторів	А. Розенберг "Мір ХХ століття" (1930)	Вплив належності до расово-етнічної групи на поведінку
Соціальні практики інститути	Вплив соціальних практик та інститутів	Р. Пісбур "Моральна деградація та моральне суспільство: дослідження етики та політики" (1932)	Вплив належності до расово-етнічної групи на поведінку
Соціальна	Вплив соціальних практик та інститутів	В. Франкл "Людина в пошуках сенсу" (1946)	Вплив належності до расово-етнічної групи на поведінку
Соціальні практики інститути	Вплив соціальних практик та інститутів	Е. Сазерленд "Блізкокірцева лючність" (1949)	Вплив належності до расово-етнічної групи на поведінку
Соціальні практики інститути	Вплив соціальних практик та інститутів	Ф. Фрейд "Педерастія сім'я у Сполучених Штатах Америки" (1939)	Вплив належності до расово-етнічної групи на поведінку
Соціальні практики інститути	Вплив соціальних практик та інститутів	Р. Мерто "Соціальна структура і аномія" (1938)	Вплив належності до расово-етнічної групи на поведінку
Соціальні практики інститути	Вплив соціальних практик та інститутів	Р. Кловерд, Л. Оліні "Неформальні звичаї та делінквентні субкультури" (1963)	Вплив належності до расово-етнічної групи на поведінку

Закінчення таблиці 1

Цікродіа дев'ятогенних чинників	Цейвілія виникає унаслідку	Представителі і праці	Центральний фокус аналізу та фокус дев'ятогенних чинників
1	2	3	4
Структури дезкримінації, ексеклюції та ексеклюції на періодості	Ісдування структур дезкримінації, ексеклюції чи дезрівоусті, які вирядовують дії ітаділідіа та агелтіів соціального контролю	Г. С. Стунквієт "Маріанальна людіца" (1977) Дж. Яні "Пова кримино, істізі" (1973)	Вплив еструктур дезкримінації, ексеклюції та ексеклюції на соціальному поведінку
Соціально	Вяркування панінінми ірунчани мінретніх дії ія іпрактік як діванінініх	К. Л. Стросе "Щеціальні іролікі" (1975) М. Фуко "Палідівіті і варілі" (1975)	Вплив еструктур мнеленіа, мови та еурійніа ія на соціальному поведінку
	Особливостей фізичної ерганізілі іі ірастегу, які іспрідмовуєть дії іліаівідіа іліаіліів соціального контролю	Г. Старе "Девіантілі істізі" (1987) В. Келліні "Релігілі ілікілі" (1996)	Вплив фізичної ерганізілі іі ірастегу на соціальному поведінку

На засадах традиції дослідження фізичної та символічної організації міського простору, започаткованої чиказькою школою соціології, Р. Старк сформулював методологічні засади аналізу девіантної поведінки у міських соціумах. Каузальний аналіз відтворення високого рівня девіантної поведінки в окремо взятих районах міста дав змогу Р. Старку говорити про сукупність соціальних умов, процесів та явищ, які у взаємозв'язку стимулюють девіантну поведінку в міському соціальному просторі. Це висока густина населення (англ. *density*), бідність переважної більшості мешканців та поганий стан комунальної інфраструктури, змішана забудова житловими, виробничими та комерційними об'єктами (англ. *mixed use*). Наслідками цих умов у конкретному районі міста є моральний цинізм серед мешканців, висока мотивація та сприятливі умови для девіантної та злочинної поведінки і низька ефективність соціального контролю.

Висока густина населення створює передумови для частих та інтенсивних взаємодій і поширення конкретних моделей поведінки.

Р. Старк писав про прямий взаємозв'язок між густиною населення та моральним цинізмом мешканців, під яким мав на увазі “переконання про те, що люди є значно гіршими, ніж намагаються здаватися іншим” [5, с. 46]. Таку інтерпретацію автор пояснював тим, що за умов високої густоти населення мешканцям значно складніше приховати від сусідів те, що їх дескредитує. На користь такого, здавалося б, спекулятивного, припущення учений навів дані соціологічних опитувань про те, що сімейне насильство однаково поширене в сім'ях з високим та низьким соціальним статусом. Водночас для більшості респондентів характерне уявлення про те, що сімейне насильство значно частіше трапляється у сім'ях з низьким соціальним статусом. Інтерпретація Р. Старка полягає в тому, що девіантність людей із низьким соціальним статусом є значно більш “видимою” і одна з причин цього – проживання у перенаселених багатоквартирних будинках. За умов проживання у густонаселених багатоквартирних будинках приватне життя мешканців є порівняно відкритим для їхніх сусідів та співмешканців.

Ефект постійного спостереження в цьому випадку – не стимуляція конформної поведінки, а поява та поглиблення морального цинізму. Переповнені квартири підвищують ймовірність того, що люди проводять час за межами помешкань, а змішаний характер забудови (сусідство житлових, виробничих та комерційних об'єктів) створюватиме можливості для девіантної поведінки. Контроль за поведінкою дітей та підлітків у таких районах не надто ефективний: по-перше, вільний час діти проводять за межами помешкань, а, по-друге, анонімне міське середовище створює умови для безвідповідальної поведінки. Сукупність цих умов, доповнена поганим станом комунальної інфраструктури, спричиняє те, що успішні мешканці району намагатимуться змінити місце проживання і, зрештою, населення району тяжітиме до дедалі більшої соціальної гомогенності. З часом відсутність чи мала кількість прикладів соціальної успішності серед мешканців району витворює специфічну локальну ідентичність і, можливо, стає підставою для стигматизації

мешканців району з боку мешканців соціально успішніших районів і самостигматизації мешканцями району. Отже, методологічною засадою екологічного підходу до аналізу міського соціального простору є увага до двох його вимірів: фізичного та символічного. Нижче ми застосуємо ці методологічні межі в дослідженні міського простору соціуму, наближеного до вітчизняного.

Складається враження, що спостереження Р. Старка стосуються не лише американського соціуму, а можуть претендувати на статус універсального узагальнення. Зокрема, у соціальній практиці українського суспільства прикладом дії подібних соціальних механізмів є феномен комунального житла, яке стало масовим соціальним явищем зі становленням радянської влади в Україні. Соціальний феномен комунальної квартири у радянському суспільстві був об'єктом соціологічного аналізу, а також широкого і достатньо критичного публіцистичного та літературного дискурсу².

Наукові дослідження соціального інституту комунального помешкання загалом демонструють досить несуперечливу картину: цей феномен інтерпретують як “втілення державного проекту з руйнування меж і створення “масової людини”, для якої характерна тоталітарна психологія”, інструмент контролю і виховання радянських громадян, соціальний механізм зі створення нового стилю життя [7]. Настільки глибокі соціальні наслідки інституту комунального помешкання, очевидно, завдячують розмиванню меж приватного і колективного та постійному перебуванню мешканців “комуналок” у публічному просторі, що зобов'язувало до специфічного конформного способу поведінки.

Водночас така інтерпретація вкрай оптимістично виявляє ефективність аналізованого соціального механізму. Занадто інструментальне використання архітектурних вирішень задля забезпечення постійного спостереження для стимулювання конформної поведінки не було започатковане соціальною технологією комунального помешкання. Ще 1785 р. англійський філософ утилітарист І. Бентам запропонував один із перших зразків застосування архітектурних вирішень у впровадженні соціальних технологій. Суть пропозиції І. Бентама зводилась до такого: різноманітні громадські заклади доцільно облаштовувати у формі концентричних будівель із розміщеними за радіусом кімнатами для хворих, ув'язнених, тих, хто працює чи навчається. У всіх перелічених випадках розташована в центрі будівлі вежа із затемненими вікнами, за якими може перебувати наглядач, стимулюватиме ув'язнених чи тих, хто навчається або працює, до більшої старанності та дотримання норм, а хворим чи безпорадним забезпечуватиме нагляд і даватиме відчуття безпеки. У цій системі сама лише наявність можливості постійного контролю

² Наприклад, М. Булгаков словами Воланда з роману “Майстер і Маргарита” писав про те, що загалом москвичі непогані люди, «ось тільки квартирне питання їх зіпсувало», а у романі “Собаче серце” описав “ущільнення” житлової площі професора Преображенського, яке є одним із механізмів репресії поряд із виселенням і арештом, та метафорою звуження сфери приватності, відповідальності і, врешті, свободи людини [8].

забезпечуватиме позитивний результат незалежно від того, ведуть спостереження чи ні.

Надмірно оптимістична інтерпретація соціального і технічного поступу, характерна для тої доби, виявилася і в оцінці І. Бентамом технології постійного спостереження. Учений писав: “Мораль зреформована, здоров’я збережене, виробництво пожвавлене, управління вдосконалене, громадські проблеми пом’якшені, економіка врегульована... все це завдяки простій ідеї зі сфери архітектури” [9, с. 31]. Надалі таку інтерпретацію піддавали критиці, квінтесенцією якої став оруеллівський образ Великого брата – водночас і метафора фрейдівського Super ego, і втілення соціальної технології тотального контролю. Ця інтерпретація поширилась за межі художньої літератури і, здебільшого, визначила зміст усього подальшого соціо-гуманітарного дискурсу щодо технологій постійного спостереження. Надалі девіантогенні аспекти технологій постійного спостереження розглядали переважно у зв’язку з тоталітарним чи, принаймні, маніпулятивним впливом на суспільство та індивіда для стимулювання конформної поведінки [10]. В інтерпретації Р. Старка постійне спостереження розглянуте не стільки як запланований державою механізм соціального контролю, скільки як явище, супутнє несприятливим соціальним обставинам: надмірній густоті населення та поганим житловим умовам. Такими є положення праці Р. Старка, які цілком дають змогу зрозуміти теоретико-методологічні засади традиції дослідження міського простору, започаткованої чиказькою школою соціології.

Важливою в контексті аплікації цих теоретико-методологічних засад у дослідження міського простору України є відповідь на питання: як можна верифікувати пояснювальну спроможність окресленого вище підходу. Найочевиднішою перешкодою на шляху аплікації цих теоретико-методологічних побудов є відмінність історичних, культурних і соціальних контекстів.

Культурно-історичні та соціальні контексти українського й американського міського простору є, безумовно, дуже різними. Водночас специфіка окремих соціумів не може бути підставою для відмови від їхнього порівняння в тому числі і з використанням єдиних теоретико-методологічних засад. Соціологія як наука, по-перше, є неможливою без використання порівняльного методу, а, по-друге, її родова ознака – спрямованість на генералізацію, на пошук універсального, відтворюваного і закономірного.

Пошук паралелей між історією конструювання міського простору різних соціумів виявляє щонайменше те, що в обох випадках межі дискурсу охоплюють ті самі актуальні теми, наукове осмислення яких відбувається із залученням єдиного термінологічного апарату.

Безумовно, глибоке дослідження накладання символічного та фізичного просторів неможливе без історико-соціологічної складової. Історична наявність проблемних або, навпаки, благополучних у сенсі девіантної поведінки районів, незважаючи на майже тотальну зміну населення міста, свідчила б про наявність передумов,

подібних до тих, з якими свого часу зіткнувся Р. Старк. Окрім залучення до дослідницького інструментарію історико-соціологічної складової, необхідним вважаємо дотримання вимоги щодо триангуляції якісних та кількісних методів. Оптимальним видається інтеграція у межах інструментарію тих методів, які дають змогу отримувати та опрацювати первинну соціологічну інформацію з трьох різних джерел: дані масових соціологічних опитувань, у яких, головне, використовують кількісні методи збирання та опрацювання інформації; дані глибинних інтерв'ю з носіями експертного знання щодо фізичної та символічної організації міського простору³; статистичні дані, які відображають “об’єктивну” картину соціального життя міста, зафіксовану формальними інституціями. Отже, висновки дослідження, проходять потрібну верифікацію, що дає змогу говорити про високий ступінь їхньої надійності.

Нижче ми, як перше наближення до конкретно-соціологічного дослідження фізичної та символічної організації міського простору, проаналізуємо результати, отримані у межах репрезентативного опитування населення міста Львова⁴. Інструментарій цього опитування містив, зокрема, питання щодо уявлень респондентів про найбільш та найменш престижні й безпечні райони чи частини міста. Запитання були відкритими і з цієї причини території міста, названі респондентами, не цілком відповідають адміністративному районуванню міста, а у низці випадків є неформальними назвами, які виникли історично (наприклад, Рясне, Погулянка та ін.). За одновимірним розподілом відповідей на кожне з запитань було проранжовано десять районів чи частин міста, які називали найчастіше. Після цього виконано статистичну стандартизацію: району чи частині міста, що їх у відповідях на кожне з питань назвала найбільша кількість респондентів, присвоювали десять балів, а району чи частині міста, що їх у відповідях на кожне з питань назвала найменша кількість респондентів, – один бал. Нижче розглянемо одновимірний розподіл відповідей на згадані запитання і відповідні ранжування (табл. 2).

³ Носіями такого експертного знання можуть бути працівники правоохоронних органів (наприклад, патрульно-постової служби), комунальних служб (наприклад, працівники ЖЕКів), державних та недержавних організацій (наприклад, працівники центрів соціальних служб, телефонів довіри), громадського транспорту (наприклад, водії таксі), системи охорони здоров'я (наприклад, працівники швидкої медичної допомоги) та ін.

⁴ Дослідження “Львівська ідентичність” проведене кафедрою історії та теорії соціології історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка на замовлення Департаменту “Адміністрація міського голови” Львівської міської ради. Вибірка – 800 осіб. Час проведення – грудень 2007 р.

Таблиця 2

**Одновимірний розподіл відповідей на запитання щодо престижності та
безпеки районів і частин міста та їхнє ранжування**

Який район (частина) міста є ..., місце у ранжуванні, %				Інтегрований показник (узагальнене місце у ранжуванні) ⁵
Найпрестиж- нішим	Найбезпеч- нішим	найменш престижним	найбільш криміноген- ним	
Центр 10 (36,3)	Центр 10 (28,1)	Сихів 10 (20,4)	Сихів 10 (22,9)	Галицький 18
Галицький 9 (11,6)	Галицький 9 (9,8)	Левандівка 9 (13,6)	Левандівка 9 (19)	Центр 16
Сихів 8 (10,9)	Франківський 8 (6,0)	Рясне 8 (11,1)	Залізничний 8 (7,6)	Франківський 15
Франківський 7 (8,3)	Сихів 7 (5,5)	Залізничний 7 (8,5)	Топольна 7 (4,1)	Новий Львів 3
Шевченківсь- кий 6 (4,5)	Шевченківсь- кий 6 (3,5)	Шевченківсь- кий 6 (6,9)	Шевченківсь- кий 6 (3,3)	Личаківський 2
Залізничний 5 (3)	Личаківський 5 (3,3)	Личаківський 5 (3,4)	Привокзальна 5 (1,9)	Чупринки 2
Личаківський 4 (2,8)	Залізничний 4 (2,3)	Топольна 4 (3,1)	Центр 4 (1,6)	Погоулянка 1
Левандівка 3 (1,4)	Левандівка 3 (0,9)	Рогатка 3 (1,5)	Рясне 3 (1,5)	Шевченківсь- кий 0
Чупринки 2 (1,4)	Новий Львів 2 (0,6)	Промислова 2 (1,4)	Личаківський 2 (1,1)	Підзамче -1
Новий Львів 1 (1,1)	Погоулянка 1 (0,3)	Підзамче 1 (1,3)	Околиці міста 1 (1,1)	Промислова -2
				Рогатка -3
				Привокзальна - 5
				Сихів - 5
				Залізничний - 6
				Топольна - 11
				Рясне - 11
				Левандівка -12

Одним з найцікавіших результатів, отриманих нами, було те, що частина міста, яку респонденти називали “Сиховом” і яка, очевидно, відповідає Сихівському району, фігурувала у десятці найчастіше названих територій міста у відповідях на всі чотири запитання. У питаннях із негативною конотацією “Сихів” посів перші місця, тобто був оцінений респондентами як найбільш криміногенний та найменш престижний. Водночас “Сихів” увійшов і до переліку найбезпечніших та найпрестижніших територій міста. Ми виявили таке: ця ситуація спричинена тим, що мешканці Сихівського району оцінювали свій район значно позитивніше, ніж мешканці інших

⁵ Найвище значення означає найбільш позитивне сприйняття частини (району) міста респондентами.

районів, а оскільки частка мешканців цього району становить близько 20 % від кількості мешканців міста, то така оцінка суттєво вплинула на інтегрований рейтинг району. Це спостереження наштовхнуло нас на думку про наявність стійкого ухилу: мешканці конкретних районів міста схильні позитивніше оцінювати район свого проживання, ніж його оцінюють мешканці інших районів. Таке припущення знайшло емпіричне підтвердження.

Теорія концентричних кіл, яку свого часу сформулювали представники чиказької школи соціології, підтверджена і на прикладі соціальної організації простору Львова з тією різницею, що для Чикаго, як і для більшості американських міст, характерне таке: у центрі концентричної структури міста є найменш престижні та найменш безпечні райони зі зруйнованою соціальною і комунальною інфраструктурою та стійкою стигмою, населені, переважно, андеркласом та депривованими етнічними і расовими меншинами. Такі частини міста називають нетрями (англ. *slums*). Натомість, у випадку Львова центром концентричної структури міста є найбільш престижна і безпечна його частина з найліпше розвинутою соціальною і комунальною інфраструктурою.

Ці висновки потрібно деталізувати на підставі використання якісних соціологічних методів. Важливим аспектом символічного виміру міського простору є змістове наповнення уявлень про його структуру. Для уточнення змістового наповнення образу конкретних районів та частин міста ми опитали 120 студентів першого-третього курсів Львівського національного університету імені Івана Франка. Інструментарій містив питання щодо асоціацій, які виникають у студентів стосовно конкретних районів та частин міста, перелік яких відповідав переліку районів та частин міста найчастіше названих респондентами у межах репрезентативного опитування (див. табл. 2). Завданням цього опитування було окреслення широких меж символічного образу конкретних районів та частин міста. Ми не проводили квантифікацію результатів ще й тому, що згідно з методологією якісних методів квантифікація не є необхідною: вона більше призводить до надмірного спрощення соціальної реальності, ніж до глибшого розуміння соціальних явищ.

Найбільший інтерес для нас становлять асоціації, пов'язані з соціальною організацією простору, яку ми розуміємо як стійкі та відтворювані уявлення щодо соціальних особливостей мешканців конкретних частин міста, специфічних соціальних практик, поширених у цих частинах міста та оцінних асоціацій, які є концентрованим вираженням попередніх складових. У табл. 3 наведено асоціації, які стосувалися тої чи іншої складової соціальної інтерпретації простору трьох найбільш та трьох найменш безпечних і престижних територій міста відповідно до ранжування на підставі репрезентативного опитування мешканців Львова.

Таблиця 3

**Змістове наповнення символічних образів найбільш та найменш
безпечних і престижних територій міста (n = 120)**

Частина / район міста	Асоціації, які виникають у респондентів у зв'язку з конкретною частиною / районом міста:		
	характеристики мешканців	поширені соціальні практики	загальні оціночні асоціації
1	2	3	4
Галицький	пенсіонери, енергійні, молоді, звичайні, справжні львів'яни, заможні, горді, студенти, метушливі, спокійні, похилого віку, приємні, доброзичливі	піти на закупи, посидіти в кафе, нічне життя, розваги, здобувати освіти, торгувати	безпечно, красиво, престижно, дорого, спокійно, близько до центру
Центр	колишні комуністи, буржуї, бізнесмени, пенсіонери, які грають в шахи, багаті, ділові, привітні, круті, заклопотані, позитивні, багаті, нудні, інтелігентні, зверхні, еліта, культурні, енергійні, мажорні	місце зустрічей, культурні заходи, святкування, туризм, побачення, навчання, гуляти, фотографувати, відпочивати, торгівля, бізнес	аварійний стан, потрібна реставрація, важко добратися, перевантажений транспорт, красиво, велично, зручно, дорого, гарно, рухливо, чудово, шикарно, дуже дорого, чужий, маленький, супер, обличчя міста, не для життя
Франківський	забезпечені, ділові, прості люди, багаті, розумні, середній клас, веселі, студенти, серйозні, чудові, молоді, шумні, добропорядні, привітні	відпочити, займатися наукою, піти на каток, ходити в бібліотеку, боулінг, торгівля, бізнес	зручно, шумно, спокійно, красиво, чисто

1	2	3	4
Топольна	наркомани, наркодилери, планокури, там багато циганів, нелегали, хворі, некультурні, буйні, неввічливі, спокійні, врівноважені, бідні, агресивні, веселі, нешадні до здоров'я, добрі, негативні, погані, бандити, сільське населення, хороші люди	наркоманія, злочинність, лікуватися, торгувати наркотиками, лежати в лікарні, нема чим зайнятися, протизаконні розваги, нищити здоров'я, курити траву, купувати, займатися бізнесом	небезпечно ходити вночі, небезпечно, багатолюдно, тихий куточок, як на вокзалі, кінець географії, сонне місце, ужас
Рясне	живуть хулігани, сільські мешканці, літні, привітні, буденні, тихі, спокійні, бідні, невідомі, багаті, дивні, прості, робітники	піти в ліс, погуляти, відпочивати, танці, футбол, ходити в гості, займатися алкоголізмом	складно добиратися в центр міста, темний і брудний район, де далеко від міста, забуте Богом, брудно, найнебез- печніша частина міста, хулігансь- кий район, відсталий, спокійний, тихе місце, схоже на село, віддалений, але затишний, не хотіла би там жити, Сибір, село, куточок природи, темно

1	2	3	4
Левандівка	батяри, селяни, непривітні, Гарік Крічевський ⁶ , злі, прості, багаті, селяни, підлітки, молодь, старші, кримінальні, звичайні, буйні, цікаві, дивні	дрібні крадіжки, бійки, пограбування, прогулянки, відпочивати, гуляти, ходити по магазинах, проживати в маленькій тісній квартирі, спортивне орієнтування	небезпечно, вбогість, беспредел, краще туди не їздити, моторошний, нічого доброго, ввечері небезпечно виходити з дому, Юрський період, неспокійний, село, далеко, нормальний, розбійницький

Без сумніву, наведені вище результати повністю ілюструють, з одного боку, вікові та соціальні особливості сприйняття, характерні для студентів (картина соціальної реальності постає у досить-таки спрощеному стереотипному зображенні з гіперболізацією окремих характеристик частин та районів міста та нерідко із використанням молодіжного сленгу для вербалізації згаданих стереотипів), а, з іншого, – наведені асоціації демонструють доволі цілісну картину (символічні образи конкретних територій міста є достатньо несуперечливими). Водночас, на нашу думку, попри гротескну спрощеність соціальної картини міста, яка постає у наведених інтерпретаціях, символічні образи конкретних частин і районів є важливим об'єктом соціологічного дослідження. Механізми соціалізації, творення групових ідентичностей, вибір молоддю референтних моделей поведінки, стигматизація та відтворення стигми і її руйнівна проекція всередину та назовні стигматизованої особистості є вкрай актуальними складовими об'єкта системного дослідження девіантогенного впливу символічної організації міського простору.

Отже, науково-дослідна спадщина започаткованого чиказькою соціологічною школою підходу вирізняється значним евристичним потенціалом у дослідженні українського суспільства, незважаючи на значні відмінності соціальних контекстів. Центральним принципом методології є увага до двох вимірів організації фізичного простору міста: фізичного та символічного. Ми виявили, що накладання фізичного та символічного простору у Львові відбувається відповідно до концентричної структури, у якій центральна частина міста маркована як найбільш престижна та безпечна, а віддалені частини міста – як непрестижні та криміногенні.

⁶ Г. Кричевський – уродженець Львова, артист української естради, виконавець пісень у жанрі шансон.

Ці проміжні висновки дають змогу окреслити напрями майбутнього дослідження. Необхідними в такому дослідженні є інтеграція та взаємна верифікація низки соціологічних методів. Передбачаємо, що високий рівень надійності інформації щодо соціального простору міста дозволяє використати такі джерела первинної соціологічної інформації, як масові опитування, статистичні дані та експертні оцінки. Окрім того, надійність висновків могла б гарантувати історико-соціологічна складова дослідження: аналіз організації фізичного та символічного простору міста в минулому.

1. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя. – К.: Юніверсум, 2004.
2. Gould R. V. Multiple Networks and Mobilization in the Paris Commune, 1871 // *American Sociological Review*. – 1991. – Vol. 56. – P. 716 – 729.
3. Thompson E. P. The moral economy of the English crowd in the XVIII century // *Customs in common: studies in traditional popular culture*. – New York: Norton, 1971. – P. 185 – 258.
4. Кант И. Спор факультетов // Кант И. Собр. соч.: В 8 т. / Пер. с нем. под ред. А. В. Гулыги. – М.: Чоро, 1994. – Т. 7. – С. 60-63.
5. Stark R. Deviant places: a theory of the ecology of crime // *Criminology*. – 1987. – Vol. 25 (4), – P. 893 – 910.
6. Harrison L. E. Underdevelopment Is a State of Mind. – University Press of America, 1985.
7. Герасимова Е. Советская коммунальная квартира как социальный институт: историко-социологический анализ (на материалах Петрограда-Ленинграда, 1917 - 1991). – СПб., 2000.
8. Кузнецова Н. Публицистика М. А. Булгакова (1920 - 1926): очерки и фельетоны // Доступне на: <http://bw.keytown.com/Doc/Kuznecova.doc> 03.11.2007.
9. Bentham J. [Panopticon](#) // *The Panopticon Writings* (Ed. by M. Bozovic). – London: Verso, 1995. – P. 29-95.
10. Staples W. G. *Everyday surveillance: vigilance and visibility in postmodern life*. Rowman & Littlefield publishers, Inc. Oxford. – 2000.

DEVIANT BEHAVIOUR IN URBAN CONTEXT: THE EXPERIENCE OF CONCEPTUALIZATION AND EMPIRICAL STUDY

O. B. Demkiv

Ivan Franko National University of L'viv
oldemkiv@gmail.com

Article is devoted to the analysis of the analysis of the theoretical, methodological and empirical heritage of the Chicago school of sociology in the field of the urban studies. Author discusses the possibilities, prospects and problems of the ecological approach application in the study of the urban space in contemporary Ukrainian society.

Key words: Chicago school of sociology, deviant behavior, social space of the city

Стаття надійшла до редколегії 23.01.2008

Прийнята до друку 10.02.2008

Соціокультурні виміри суспільства

Socio-Cultural Dimensions of Society